

BANK SEKTORUNDA RİSKLƏRİN İDARƏ EDİLMƏSİ PROSESİ

UOT 336.71
DOI:10.30546/3006-0346.2024.5.83.054

MEHRAB KƏRİMLİ
Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin
doktorantı
E-mail: mehrabkerimli96@gmail.com

Giriş

Beynəlxalq maliyyə bazarları 1980-ci illərdən sonra qloballaşma, bazar dəyişkənliyi və yeni investisiya alternativlərinin ortaya çıxması ilə fərqli bir dövrə qədəm qoymuşdur. Beynəlxalq maliyyə sistemindəki qloballaşma ilə həm milli, həm də beynəlxalq maliyyə dünyasında müsbət və ya mənfi iqtisamətdə dəyişikliklər baş vermişdir. Bu inkişafın maliyyə sektorunun ən böyük tərkib hissələrindən biri olan bankların fəaliyyətinə də əhəmiyyətli dərəcədə təsir göstərmişdir.

Banklar maliyyə sektoru və ümumiyyətlə iqtisadiyyat üçün çox vacib qurumlardır və buna görə də dövlət tərəfindən ciddi şəkildə nəzarət altında saxlanırlar. Banklar hər bir biznesin üzləşə biləcəyi risklərlə yanaşı sektora və bütünlükdə iqtisadiyyata təsir edən biləcək unikal risklərlə qarşılaşa bilərlər. Buna görə onlar üzləşə biləcəkləri riskləri yaxşı tanımalı, təhlil etməli, qiymətləndirməlidirlər. Bu da risklərin idarə edilməsi prosesinin əhəmiyyətini artırmış olur.

Ölkə iqtisadiyyatları üçün mühüm və imtiyazlı bir sektor olan bank sektoru, daimi olaraq dövlət tərəfindən nəzarət altındadır. Ümumi, sektoral və mikro əsasda bir çox risklərə məruz qalma şəraitində fəaliyyət göstərən bank sistemində risklərin idarə edilməsi bankların özü, onların biznes tərəfdaşları, ümumilikdə bank sektoru və ölkə iqtisadiyyatı üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Banklarda risk təhlili bir çox texnikadan istifadə etməklə həyata keçirilir. Risklərin idarə edilməsində bank tərəfindən müxtəlif üsullardan da istifadə olunur.

Risk anlayışı

Risk anlayışı müxtəlif dillərdə zərər, təhlükə, istənilməyən nəticələr ilə üzləşmə ehtimalı mənasına gəlir. Risk – ehtimal olunan və ya gözlənilməz hadisələrin baş verməsi nəticəsində yaranan xərclərin (zərərin) bankın kapitalına mənfi təsir göstərməsi ehtimalıdır [4].

Bank sistemində risk dedikdə, bankların investisiya prosesində ortaya çıxan biləcək zərərlər nəzərdə tutulur. Banklar bəzən fəaliyyətləri ilə bağlı bir sıra qərarlar almazdan öncə mövcud olan qeyri-müəy-

yənliyi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif versiyalar hazırlayırlar. Lakin bu versiyalar ilə gerçəklərin üst-üstə düşməməsi risk amilini ortaya çıxarır [8].

Risk növləri

Bankların fəaliyyətləri boyunca üzləşdikləri və ya üzləşə biləcəkləri bir çox risk növləri vardır. Onlardan ən vacib olanları aşağıdakılardır:

Kredit riski. Kredit riski müştərilərin banka olan borcunu vaxtında və ya tam şəkildə ödəyə bilməməsindən yaranan risk növüdür. Bankın ən əsas fəaliyyət istiqamətlərindən biri kredit verməkdir. Kredit əməliyyatları banklardan borc götürən insanların və ya təşkilatların kredit qabiliyyəti haqqında düzgün qərar qəbul etməyi tələb edir. Bu qərarlar həmişə düzgün olmur. Həmçinin, zaman keçdikcə bəzi amillərdən asılı olaraq borcalanların kredit qabiliyyəti azala bilər. Bu səbəbdən bankların verdiyi hər bir kredit risk daşıyır [7].

Bazar riski. Bazar riski bazarda faiz dərəcələrinin, valyuta məzənnələrinin, qiymətli kağızların və əmtələrin dəyərində baş verən dəyişikliklərlə əlaqədar yaranır [4]. Bazar riski, bazar şərtləri dəyişdikdə müqavilə, maliyyə aləti, maliyyə aktivləri və s. dəyərinin azalması riskidir. Bazar riski həmişə mövcud olan riskdir. Bazar riskinin qiymətləndirilməsi faiz dərəcəsi, birja indeksi, valyuta məzənnəsi kimi bazar parametrlərinin dəyişkənliyindən asılıdır. Bazar riski, bütün bank riskləri kimi, çoxşaxəli və dəyişkəndir. Bazar riskinin özünün aşağıdakı kateqoriyaları mövcuddur:

- Faiz dərəcəsi riski – Bu risk, faiz dərəcələrinə dəyişmələr nəticəsində yaranan biləcək risk növüdür;

- Valyuta riski – Bu risk növü xarici valyutalar-dakı dəyişmələrin yaranan biləcəyi riskdir;

- Kapital riski – Bankın almış olduğu qiymətli kağızların dəyərinin dəyişməsi nəticəsində meydana gələn risk növü kapital riskidir;

- Əmtəə riski – Bu risk növü isə bazarda əmtələrin qiymətinin dəyişməsi nəticəsində ortaya çıxır.

Likvidlik riski. Likvidlik riski ona görə yaranır ki, bank öz öhdəliklərinin azalmasını lazımı qay-

dada tənzimləyə bilmir və ya aktivlərindəki artımı ödəmək üçün kifayət qədər resurs saxlaya bilmir. Likvidlik problemindən əziyyət çəkən bank qısa müddətdə öhdəliklərini artırmağa və ya aktivlərini münasib qiymətlərlə nağd pula çevirərək ehtiyac duyduğu vəsaiti təmin edə bilməyə bilər [4].

Əməliyyat riski. Əməliyyat riski demək olar ki, bankın əməliyyatları zamanı yarana biləcək bütün problemləri əhatə edir. Bu problemlərə sistem çatışmazlıqları, sistem xətalrı, kadrların səhv hərəkətləri, mühasibat uçotundakı səhvlər və s. daxil edilə bilər. Əməliyyat riskinin özünün insan resursu, İT, hüquqi, komplayens və kənar risk kimi növləri vardır [4].

Bu sadalananlar bankların qarşılaşdıqları əsas risk növləri olmaqla yanaşı, bundan başqa strateji, nüfuz və layihə riski kimi risk növləri də mövcuddur. Strateji risk bankın hədəflərinin yanlış seçilməsi səbəbilə yaranır. Nüfuz riski insanların, cəmiyyətin banka qarşı etibarının, güvənin azalması və ya itirilməsi ilə bağlıdır. Layihə riski isə bankın yerinə yetirməli olduğu layihələri müxtəlif səbəblərdən icra edə bilməməsi nəticəsində yaranan risk növüdür.

Risqlərin idarə edilməsi

Bank sistemində risqlərin idarə edilməsi ilə bağlı üç əsas məqam var. Bunlar alınan risk, ayrılmış kapital və gözlənilən gəlirdir. Bu anlayışlar arasında simmetrik bir əlaqə mövcuddur. Daha çox gəlir daha çox risk deməkdir və bu da həmçinin kapitala ehtiyacı da artırır. Risqlərin idarə edilməsi banklar üçün stratejik bir məsələdir. Güclü risk idarəçiliyinə malik olan banklar qarşılaşa biləcəkləri bazar, kredit, əməliyyat və digər risqləri ətraflı araşdırır, mümkün böhranlar zamanı ola biləcək itkilərinə əvvəlcədən müəyyənləşdirir və bu itkiləri minimuma endirmək üçün tədbirlər görür, götürdükləri risqləri əldə edə biləcəkləri qazanla müqayisə edir və bu riski almağa dəyib-dəymədiyini əvvəlcədən qiymətləndirir [2].

Banklarda gəlirlilik və likvidliklə bağlı qərarlar həmişə qeyri-müəyyənlik şəraitində qəbul edilir. Bu qeyri-müəyyənliyi aradan qaldırmaq üçün müxtəlif fərziyyələr irəli sürülür. Xüsusilə banklarda yanlış fərziyyələr əsasında qəbul edilən qərarlar təkcə bankın mənfəəti üçün deyil, həm də bankın likvidliyi üçün risk yaradır. Həm bankın gəlirliliyinə zəmanət vermək, həm də onun likvid qalmasını təmin etmək məqsədilə mövcud risqlərə qarşı hazırlanmış siyasətlər toplusunu risqlərin idarə edilməsi adlandırmaq olar. Dövlət orqanları da əhəmiyyətli itkilərin

qarşısını almaq və onların likvidliyini artırmaq üçün banklara müəyyən məhdudiyyətlər qoyur [1].

Bank sektorunda risqlərin idarə edilməsinin iki əsas məqsədi var;

- Bankın maliyyə fəaliyyətini yaxşılaşdırmaq və maksimuma çatdırmaq;
- Bankın qarşılaşmaq imkanı mümkün olmayan böyük məbləğdə zərərlərin qarşısını almaq.

Ümumilikdə "risqlərin idarə edilməsi" prosesini nə vaxt və necə yaranacağı müəyyən olmayan risqlərin mənfə təsirlərini minimuma endirmək və bu risqlərin içərisində ola biləcək potensial fürsətləri qiymətləndirmək üçün resursların və fəaliyyətlərin ən effektiv şəkildə planlaşdırılması, təşkili, idarə edilməsi və nəzarət edilməsini əhatə edən bütün fəaliyyətlər kimi ifadə edilə bilər.

Risqlərin idarə edilməsi prosesi, bankın rəhbərliyi və risqlərin idarə edilməsi komitəsi tərəfindən birgə müəyyən edilən və direktorlar şurası tərəfindən təsdiq edilən prinsiplər çərçivəsində risqlərin müəyyən edilməsi və ölçülməsi, risk siyasətinin və icra prosedurlarının müəyyən edilməsi və həyata keçirilməsi, risqlərin təhlili və monitorinqi, hesabat və tədqiqat, təsdiq və audit mərhələlərindən ibarət proses kimi müəyyən edilir.

Azərbaycan bank sektorunda risqlərin idarə edilməsi

Bundan əvvəlki hissədə banklarda risqlərin idarə edilməsi prosesi barədə ümumi nəzəri məlumatlar verilmişdir. Risqlərin idarə edilməsində müxtəlif metodlar var və hər bir bank bu metodlardan birini istifadə edə bilər. Bundan başqa, bankların qarşısında tənzimləyici qurumlar tərəfindən qoyulan müəyyən tələblər də vardır ki, banklar bu tələbləri qarşılamaq məcburiyyətindədirlər. Təsadüfi deyil ki, yaxın illərdə ölkəmizin bank sektorunda bir neçə bank məhz bu cür tələbləri qarşılaya bilməməsi səbəbindən onların ləğv olunması barədə qərar qəbul edilmişdir.

Cədvəl 1. Kapitalın adekvatlığı və levereç əmsallarının minimum hədləri.

	Sistem əhəmiyyətli banklar	Digər banklar
Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı	12%	10%
I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı	6%	5%
Levereç əmsalı	5%	4%

Mənbə: Mərkəzi Bankın məlumatları əsasında müəllif tərəfindən hazırlanmışdır.

Bu cədvəldə Mərkəzi Bank tərəfindən banklar qarşısına qoyulmuş bir sıra tələblər öz əksini tapmışdır. Eyni zamanda bunu da qeyd etmək lazımdır ki, ölkəmizdə bankların məcmu kapitalı minimum 50 milyon manat, I dərəcəli kapital isə minimum məcmu kapitalın 50%-i qədər olmalıdır.

Cədvəl 2. Kapital Bankın məcmu kapitalı və aktivləri.

İllər	I dərəcəli kapital	II dərəcəli kapital	Məcmu kapital	Cəmi aktivlər
2019	232,423	172,153	404,576	4,143,322
2020	273,680	273,680	547,360	5,227,472
2021	403,453	276,488	679,941	6,709,523
2022	449,552	394,914	844,466	7,822,172
2023	583,113	324,536	907,649	8,659,618

İllər	I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı	Məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı	Leverec əmsalı
2019	9,31%	15,96%	5,16%
2020	11,44%	22,43%	4,91%
2021	9,5%	15,5%	5,7%
2022	9,5%	17%	5,6%
2023	9,16%	13,08%	6,4%

Cədvəl 3. Kapital bankın kapital adekvatlığı və leverec əmsalları.

Mənbə: Kapital Bankın məlumatları əsasında müəlif tərəfindən hazırlanmışdır.

Yuxarıdakı cədvəllərdə Kapital bankın son beş il üzrə cəmi aktivləri, məcmu kapitalının strukturu, həmçinin kapital adekvatlığı və leverec əmsalları göstərilmişdir. Göründüyü kimi, bankın həm aktivləri, həm də məcmu kapitalı hər il artmışdır və hər iki göstərici son beş ildə iki dəfədən çox artmışdır. Hansı ki, bunlar da bankın müxtəlif risk növlərinə qarşı daha güclü mövqe tutması baxımından vacib faktorlardır. Həmçinin bank, I dərəcəli kapitalın adekvatlıq əmsalı, məcmu kapitalın adekvatlıq əmsalı və leverec əmsallarında da Mərkəzi Bankın tələblərini qarşılımışdır. Bu baxımdan bankın fəaliyyətində elə də böyük potensial risklərin olmadığını söyləmək olar.

Nəticə

Tədqiqatdan da göründüyü kimi banklar fəaliyyətləri boyu bir çox risk növləri ilə qarşı-qarşıya

qala bilirlər. Bu risklər bankların maliyyə nəticələrinə ciddi təsir göstərməklə yanaşı, hətta bankın fəaliyyətinin dayandırılmasına belə gətirib çıxara bilər. Məlum olduğu kimi, banklar iqtisadiyyatda çox böyük rol oynayırlar və buna görə hər bir ölkədə dövlət bank sektoruna nəzarət edir. Bu nəzarətin təzahürü olaraq məqalədə Mərkəzi Bank tərəfindən banklar qarşısına qoyulmuş bir sıra tələblərdən də bəhs edilmişdir. Bu məqamda tədqiqata cəlb olunmuş Kapital Bankın son beş ildəki bəzi maliyyə göstəriciləri təhlil edilmişdir. Bankın aktivləri və məcmu kapitalı son illərdə daim artmaqda davam edir və bank, Mərkəzi Bankın qoymuş olduğu tələbləri də qarşılımışdır. Nəticədə Kapital Bankın maliyyə göstəricilərinə əsasən bankın risklərə qarşı inamlı bir mövqe tutduğu və hazırda çox da böyük potensial risklər daşmadığı qənaətinə gəlmək olar.

Ümumilikdə bankların qarşılaşa biləcəyi əsas risk növləri kredit riski, bazar riski, likvidlik riski, əməliyyat riskidir. Banklar hər biri bu risklər qarşısında müəyyən tədbirlər görməlidirlər. Hər bir bank risklərin idarə edilməsində müxtəlif üsullardan istifadə edir. Ümumilikdə banklarda risklərin idarə edilməsi üçün bankın fəaliyyəti, üzləşə biləcəyi bütün risklər əvvəlcədən müəyyən edilməli, təhlil olunmalı və rəhbərlik və risklərin idarə edilməsi komitəsi tərəfindən müvafiq qərarlar qəbul olunmalıdır.

Açar sözlər: bank sektoru, risklər, risklərin idarə edilməsi, iqtisadiyyat, maliyyə.

ƏDƏBİYYAT SİYAHISI:

1. Alkin E., Savaş T., Akman V. "Bankalarda risk yönetimine giriş". 2001.
2. Alicanoğlu C. "Bankalarda risk yönetimi ve Türk bankacılık sektörü üzerine bir araştırma". 2018.
3. Banklarda Korporativ İdarəetmə Standartları.
4. Banklarda risklərin idarə olunması haqqında qaydalar: <https://www.cbar.az>.
5. Bessis J. "Risk management in banking". 2010.
6. Kapital Bankın maliyyə hesabatları: <https://www.kapitalbank.az/reports>.
7. Kaşiyeva F.Ş. "Pul, Kredit, Banklar". 2011. Bakı.
8. Məmmədov Z.F., İbrahimov Z.H. "Pul, Kredit, Banklar". 2009. Bakı.

RISK MANAGEMENT PROCESS IN THE BANKING SECTOR

Abstract

Banks, as is known, have a great role in people's lives, in the activities of business entities and in the economy in general. Banks can face many different types of risks throughout their activities. In modern times, with the increase in globalization, risk management in financial markets is becoming more important. The development of financial markets affects the banking sector the most. The increase in risks faced by banks at the international level makes the process of risk management even more important. The problems experienced in the banking sector have a direct negative impact on the country's economy. This increases the importance of the risk management process in banks, not only for the banks themselves, but also at the national level. Because the risks faced by the banks can affect the country's economy and put the country in a difficult situation. In order for banks to be able to achieve their defined income, they must control the risks they may face, and for this, they must identify, measure and effectively manage the risks they may face. Therefore, the risk management process is very important in the banking system. In the process of risk management, banks may have to take certain risks in order to achieve their goals. Banks try to minimize the risks they face through risk management methods. The development of technology and the availability of new opportunities reveal new risks. In this study, the most common types of risks encountered in the banking sector, measures taken by banks against these risks, and the process of risk management were analyzed. Kapital Bank, one of the largest banks in the banking sector of Azerbaijan, was also involved in the study, and a number of financial indicators of the bank and compliance with the requirements of the Central Bank were analyzed.

Keywords: *banking sector, risks, risk management, economy, finance.*

ПРОЦЕСС УПРАВЛЕНИЯ РИСКАМИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ

Резюме

Банки, как известно, играют огромную роль в жизни людей, в деятельности субъектов предпринимательства и в экономике в целом. В ходе

своей деятельности банки могут сталкиваться с множеством различных типов рисков. В наше время, с ростом глобализации, управление рисками на финансовых рынках становится все более важным. Развитие финансовых рынков больше всего влияет на банковский сектор. Увеличение рисков, с которыми сталкиваются банки на международном уровне, делает процесс управления рисками еще более важным. Проблемы, возникшие в банковском секторе, оказывают прямое негативное влияние на экономику страны. Это повышает значимость процесса управления рисками в банках не только для самих банков, но и на национальном уровне. Потому что риски, с которыми сталкиваются банки, могут повлиять на экономику страны и поставить страну в сложную ситуацию. Чтобы банки могли достичь установленного дохода, они должны контролировать риски, с которыми они могут столкнуться, а для этого они должны выявлять, измерять и эффективно управлять рисками, с которыми они могут столкнуться. Поэтому процесс управления рисками очень важен в банковской системе. В процессе управления рисками банкам, возможно, придется пойти на определенные риски для достижения своих целей. Банки стараются минимизировать риски, с которыми они сталкиваются, с помощью методов управления рисками. Развитие технологий и наличие новых возможностей обнажают новые риски. В данном исследовании были проанализированы наиболее распространенные виды рисков, встречающиеся в банковском секторе, меры, принимаемые банками против этих рисков, а также процесс управления рисками. В исследовании также был задействован Kapital Bank, один из крупнейших банков банковского сектора Азербайджана, был проанализирован ряд финансовых показателей банка и соответствие требованиям Центрального банка.

Ключевые слова: *банковский сектор, риски, риск-менеджмент, экономика, финансы.*